

ธรรมเนียมในภาพแทนของจักรวาลวิทยาสู่การออกแบบพื้นที่ร่วมสมัย

อานุภาพ จันทรมพร

คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

Corresponding author: anuphap.game@gmail.com

บทคัดย่อ

การศึกษาศิลปกรรมธรรมเนียมในประเทศไทยนั้น แต่เดิมเป็นลักษณะของการอธิบายและรวบรวมทางด้านรูปแบบที่ปรากฏตามลักษณะความงามในศิลปะแบบไทยประเพณี หากแต่ผู้ศึกษามีวัตถุประสงค์ต้องการที่จะวิเคราะห์ความหมายสัญลักษณ์ และคติความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างสรรค์ศิลปกรรมธรรมเนียมในยุคโบราณ จากข้อสันนิษฐานถึงความเกี่ยวข้องกันกับคติความเชื่อเรื่อง ไตรภูมิหรือจักรวาลวิทยา ที่ส่งผลต่อการกำหนดการออกแบบ และการถ่ายทอดเป็นการออกแบบทั้งความหมาย และการใช้งาน ด้วยการเก็บตัวอย่างจากการสำรวจศิลปกรรมธรรมเนียมในหลายแห่งและเปรียบเทียบกันรวมถึงองค์ประกอบที่เกี่ยวข้อง สามารถแสดงให้เห็นความหมายที่ซ่อนอยู่ในการออกแบบและการสร้างสรรค์ศิลปกรรมธรรมเนียม จากการค้นคว้าพบว่า คติความเชื่อทางจักรวาลวิทยาเป็นแนวทางสำคัญหลักให้เกิดรูปแบบที่ปรากฏ แสดงระดับฐานานุศักดิ์ และยังผสมผสานกับระบบความเชื่อในกลุ่มชนหรือวัฒนธรรมเฉพาะทำให้เกิดความหลากหลายตามแนวคิดที่ปรากฏ การสร้างสรรค์ศิลปกรรมธรรมเนียมในภาพแทนของจักรวาลวิทยาแบบเดิม อาจไม่สอดคล้องกับยุคสมัยที่เปลี่ยนไปเนื่องจากการมีเทคโนโลยีทดแทน การถูกทำลาย รวมทั้งการอธิบายโลกและจักรวาลได้ตามหลักวิทยาศาสตร์ ประชญาหรือค่านิยมความเท่าเทียมกันในสังคม จึงเป็นเหตุให้การใช้และการสร้างสรรค์ศิลปกรรมธรรมเนียมไม่เป็นที่ยอมรับ แต่องค์ความรู้จากภูมิปัญญาของศิลปกรรมสามารถนำมาต่อยอดให้เหมาะสมกับแนวคิดและสอดคล้องกับสังคมสมัยปัจจุบันที่ต้องการพื้นที่ร่วมสมัย ลดคตินิยมในพื้นที่การแสดงธรรมในรูปแบบเดิม สู่การแสดงออกอย่างสาธารณะในพื้นที่ร่วมสมัยมากขึ้น

คำสำคัญ : 1. ธรรมเนียม 2. จักรวาลวิทยา 3. การออกแบบพื้นที่

The pulpit as a representation of cosmology to contemporary space design

Arnuphap Chantharamporn

Faculty of Decorative Arts, Silpakorn University,

Nakhon Pathom 73000, Thailand

Corresponding author: anuphap.game@gmail.com

Abstract

The study of the art history of pulpit design in Thailand originally focused only upon the beauty of Thai traditional art. Despite that, the objectives of this research are different. This study was aimed at analyzing the meaning, symbols, and beliefs in relation to the creations of Thai traditional pulpit designs from the ancient times. The assumptions of this study are that the traditional designs of pulpits were influenced by the belief in Tribhum or cosmology, both in terms of meanings of designs and functionality of pulpits. The data of this research were collected from selected pulpits, then the data were compared and analyzed to untangle hidden meanings in the design and to identify beliefs behind the art of pulpit creation. The findings showed that cosmological beliefs are the main guidelines to design the pulpits. Those designs are suggestive of the rank orders of the preachers who use them. Also, when the cosmological beliefs are intermingled with local or cultural beliefs of a specific group, it results in a variety of art and designs. Nevertheless, the creation of traditional pulpit designs which represents the cosmological belief may constitute out-of-date in this disruptive digital era where people expect to hear scientific explanations about the universe and the world. Therefore, social values of equality in society become the reasons why the use and creation of pulpits are no longer popular nowadays. However, the knowledge about the wisdom of the pulpit designs can be further developed to suit beliefs or ideologies of people in the modern society.

Keywords: 1. Pulpit 2. Cosmology 3. Space design

บทนำ

ในที่นี้กล่าวถึงเฉพาะธรรมชาติหรือธรรมชาติทรงบุษบก อันเป็นที่ยอมรับในเรื่องความสมบูรณ์ในการถ่ายทอดความงาม การประยุกต์ใช้งาน คุณค่าในด้านทางศิลปะ และการออกแบบ รวมทั้งความหมายทางคติความเชื่อ ทั้งนี้จากที่มาเรื่องของศิลปกรรมธรรมชาติทรงบุษบกที่สามารถศึกษาเพิ่มเติมได้อย่างเฉพาะนั้น ในกระบวนการศึกษานี้มีความมุ่งหมายเพื่อตรวจสอบสมมติฐานเกี่ยวกับความหมายที่ปรากฏและที่มาของรูปแบบศิลปกรรมธรรมชาติที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับบริบทของความเป็นปัจจุบันอันเป็นมาจากการเปลี่ยนแปลงเรื่องพื้นที่กับเวลา พื้นที่ตั้งของศิลปกรรมธรรมชาติและยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป จึงมีได้กล่าวถึงความหมาย ประเภท และที่มาของศิลปกรรมธรรมชาติ จากตัวอย่างเฉพาะที่มีความหลากหลาย หากแต่มีความประสงค์ที่จะวิเคราะห์ความหมายหรือคติความเชื่อที่คาดการณ์ผลจากการแยกศึกษาองค์ประกอบของศิลปกรรมธรรมชาติ โดยตั้งข้อสมมติฐานไว้ว่า มีส่วนประกอบใดที่เชื่อมโยงหรือมีส่วนอธิบายความเชื่อเกี่ยวกับจักรวาลวิทยา (ไตรภูมิ) หรือพื้นที่ในแง่มุมอื่นใดที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา

จากความเป็นไปได้ทั้งหมดนั้น ผู้ศึกษาจึงคาดการณ์การวิเคราะห์ผลหรือความหมายจากการศึกษาว่า พบประเด็นใดเพิ่มเติมนอกเหนือจากแนวคิดเรื่องอธิบายรูปแบบทางศิลปกรรมที่เกิดขึ้นในพุทธศาสนาว่ามีส่วนที่ความเชื่อนั้นสัมพันธ์กับเรื่องจักรวาลวิทยาเพียงอย่างเดียว ซึ่งจะสามารถยกตัวอย่างและอธิบายได้อีกในการศึกษาต่อไป ดังการจัดสมมติฐานเบื้องต้นในการศึกษาธรรมชาติในพุทธศาสนาเราเห็นความเชื่อมโยงหรือความหมายเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องจักรวาลวิทยาเช่นเดียวกัน ซึ่งจะต้องตรวจสอบดูว่ามีการแสดงออกมากน้อยเพียงใด และชัดเจนหรือไม่ ตามความเป็นไปได้จากการศึกษากลุ่มตัวอย่างทั่วประเทศไทย มีตัวอย่างในกรณียกเว้นเฉพาะและที่สำคัญสามารถชี้เฉพาะเจาะจงให้เห็นความกระจ่างจากธรรมชาติทรงบุษบกที่ปรากฏให้เห็นได้อย่างไรบ้าง โดยใช้การวิเคราะห์

องค์ประกอบ สัดส่วน รูปแบบ และสัญลักษณ์ ที่สะท้อนความหมายคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา จักรวาลวิทยา และคติความเชื่ออื่นที่ผสมผสานเข้ามาด้วย

ภาพลักษณ์ของจักรวาลวิทยาในการถ่ายทอดออกมาสู่การแสดงออกและการสร้างสรรค์

การถ่ายทอดจากวรรณกรรมสู่การสร้างสรรค์ภาพจิตรกรรม ตัวอย่างของหลักฐานในการสร้างสรรค์ถ่ายทอดสู่งานศิลปกรรมชั้นพื้นฐาน คือ สมุดภาพ โดยเฉพาะสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงธนบุรี เป็นพื้นฐานในการศึกษาพรรณนาความเข้าใจเรื่องของไตรภูมิ ซึ่งอ้างอิงจากคัมภีร์ไตรภูมิพระร่วง (Prakitnonthakan, 2015: 16) ที่ถ่ายทอดออกมาเป็นภาพปรากฏเข้าใจชัดเจน ทั้งนี้ จึงแทนความหมายในการอธิบายเมื่อนำมาใช้ในการออกแบบทั้งทางสถาปัตยกรรม และจิตรกรรม รูปแบบที่กำหนดตั้งแต่อย่างย่อดขององค์ประกอบจนกระทั่งภาพรวมความหมายขนาดใหญ่ องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่เห็นเด่นชัดในศิลปกรรมไทยประเพณีที่ค่อนข้างสมบูรณ์และละเอียด เช่น จิตรกรรมฝาผนัง โดยมากมักปรากฏอยู่แล้วในพระอุโบสถหลังพระประธาน ซึ่งก็มีความใกล้เคียงอยู่กับจิตรกรรมในสมุดภาพไตรภูมิ การตกแต่งสถาปัตยกรรมภายในไม่ว่าจะเป็นรูปทรง สี ลวดลาย นั้นมีความหมายที่สามารถเทียบเคียงกันได้จากรูปแบบที่บันทึกไว้ในสมุดภาพ บริบทในพื้นที่นั้นเมื่อนำมาสู่การสร้างสรรค์ธรรมชาติจึงมีลักษณะที่ใกล้เคียงลือไปตามลักษณะของคตินิยม และความหมายในพื้นที่การแสดงออกที่แตกต่างกัน

รูปแบบของบุษบกธรรมชาติมาจากการออกแบบอาคารขนาดเล็กที่คนอยู่ภายในได้เพียงคนเดียวลักษณะเช่นเดียวกันนี้ คือ รูปแบบของวิมานลอยที่ชัดเจนที่สุดคือ ชั้นแสดงความหมายของพรหมหรือเทวบุตรลอยอยู่ในพื้นที่ว่างชั้นพรหมในรูปภูมิ 16 ชั้น (Fine Arts Department, 1999: 24) ภาพลักษณ์ของวิมานลอยโดยรวมมิได้เปลี่ยนแปลงไปมากนักในรูปแบบธรรมชาติทรงบุษบกดังตัวอย่างภาพที่ 1

ภาพที่ 1 ภาพจิตรกรรมไทยวิมานลอยขนาดเล็ก ในสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงธนบุรี (Fine Arts Department, 1993)

หลักการเบื้องต้นของการแสดงความเป็นจักรวาลหรือการถ่ายทอดความเป็นจักรวาลสู่การสร้างสรรค และการแสดงออก องค์ประกอบของความเป็นจักรวาลที่สำคัญที่สุดคือ ความเป็นจุดศูนย์กลางหรือแกนกลางจักรวาลจะถูกถ่ายทอดแสดงองค์ประกอบในแนวตั้งเป็นลำดับชั้นค่อนข้างมาก ในระนาบหรือแกนแนวนอนก็แสดงถึงความสำคัญที่สุดหรือเข้มข้นที่สุดของความสำคัญในระบบความคิดเรื่อง “มณฑล” แนวทางเบื้องต้นในด้านนอนหรือแนวราบก่อนที่นำมาใช้ในการกำหนดการออกแบบและการวางตำแหน่งพื้นที่ เพื่อกำหนดความสำคัญของการใช้ธรรมาสถีสื่อความหมายความเป็นแกนของจักรวาล เมื่อธรรมาสถีสื่อความหมายความเป็นแกนกลางจักรวาล จึงส่งผลให้กำหนดพื้นที่อื่นหรือพื้นที่แวดล้อมในระบบวิธีคิดแบบมณฑลอยู่ด้วย สันสุดมณฑล คือ การสันสุดขอบเขตในจักรวาลดังได้อธิบายไว้ในคัมภีร์ไตรภูมิเปรียบได้กับโลกัณตตรก และการเวียนว่ายในวัฏสงสาร นัยของการมีศูนย์กลางหรือศูนย์กลางทางความคิด ความหมาย เป้าหมาย และความมุ่งหวัง เป็นหลักการนิยมหรือทฤษฎีที่ดีในการอธิบายหรือเป็นแนวทางในการถ่ายทอดความคิดในเชิงคติและปรัชญาในคัมภีร์ไตรภูมิยังอธิบายความเป็นแกนกลางหรือความเป็นศูนย์กลางของภูมิต่าง ๆ ย่อยลงไปอีก อันแต่ละพื้นที่หมายความว่า ย่อมมีศูนย์กลางเฉพาะพื้นที่นั้นเป็นลำดับชั้น ๆ ไปจนถึงแกนกลางของความสำคัญหลักใหญ่ คือ เขาพระสุเมรุ แล้วย่อยความเป็นศูนย์กลางของแต่ละชั้นภูมิจนไปบรรจบสู่การอธิบายความหลุดพ้นทางวัฏสงสาร

อันเป็นสภาวะนามธรรมอย่างสิ้นเชิง ในทางศิลปะอธิบายความว่างเปล่าหรือความไม่มีรูปเช่นนั้นยากนัก ด้วยรูปทรงที่จำต้องนำเสนอให้รู้ แสดงความรู้สึกตามความมุ่งหมายแต่ภูมิปัญญาของช่างไทยทำให้เห็นด้วยทัศนธาตุ ทิศทางและองค์ความรู้ในการสร้างสรรค์และการออกแบบ สามารถสร้างสิ่งแทนหรือสัญลักษณ์ถ่ายทอดเรื่องราวเหล่านั้นได้ในขอบเขตพื้นที่ศาลาการเปรียญ การจัดวางตำแหน่งของพื้นที่และระดับโดยอ้างอิงตามหลักปริมาตร บารมีจากคติจักรวาลวิทยาอันมีองค์ประกอบเป็นชุดหมู่พระพุทธรูปวางในมุมหนึ่งสูงกว่าระดับอาสนะสงฆ์ที่เรียงนั่งเพียงเล็กน้อย โดยพื้นอาสนะแถวยาวเป็นพื้นที่ยกพื้นสูงกว่าระดับนั่งโดยทั่วไป และระดับที่พระสงฆ์นั่งแสดงธรรมในธรรมาสถีเป็นระดับนั่งสูงที่สุดของระดับบุคคลมีความสูงโดยประมาณ ดังปรากฏในภาพที่ 2 สังเกตได้ว่า หมู่พระพุทธรูปในองค์ประกอบของศาลาการเปรียญได้มีความสำคัญในสถานะความเป็นศูนย์กลางของปริมาตรเช่นดังธรรมาสถีบุษบก เป็นแต่เพียงองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องให้ครบถ้วนในการแสดงออกถึงพระรัตนตรัย ในระดับของอาสนะแถวพระที่นั่งถูกทำยกพื้นเป็นระดับที่มีบุคคลอยู่ในกึ่งกลางอีกระดับหนึ่ง ส่วนพื้นที่ภายในธรรมาสถีเป็นพื้นที่ในระดับบุคคลนั้นนั่งอยู่ในระดับสูงสุดของปริมาตรนั้น (ภาพที่ 3) ซึ่งในปริมาตรแห่งนี้กำหนดการนั่งในตำแหน่งสถานะบุคคล คือ พระสงฆ์ผู้เทศน์ พระสงฆ์ประธาน ล้อมด้วยฆราวาส การสร้างการตกแต่งภายในล้วนแสดงออกด้วยการล้อมศูนย์กลางประธานออกไปเป็นลำดับชั้นวง แบ่งขอบเขต

พื้นที่ด้วยการลดระดับ การสร้างฝ้าเพดานเป็นหลุมชั้น และ ดาวเพดานที่ล้อมต่างขนาดกัน ในพื้นที่อันเป็นระดับที่รองรับ ความเป็นธรรมาสันและการใช้งานตามจุดประสงค์ของการ เทศน์มากที่สุด คือ พื้นที่นั่งของฆราวาสที่ว่างโดยกำหนดไว้

ส่วนใหญ่ และเป็นส่วนที่แสดงความสำคัญของพื้นที่ อันแทนความหมายของภูมิโลกมนุษย์ ตัวอย่างสัญลักษณ์ ในภาพที่ 4

ภาพที่ 2 ภาพลายเส้นแสดงโครงสร้างรูปทรงและสัดส่วนธรรมาสันแบบประเพณี ที่มีตำแหน่งของพระสงฆ์นั่งเทศน์ (ที่มา : Arnuphap Chantharamporn)

ภาพที่ 3 ธรรมเนียมในพื้นที่ศาลาการเปรียญแสดงการติดตั้ง วัดสามะโรง จ.เพชรบุรี (ที่มา : Arnuphap Chantharamporn)
หมายเหตุ : แสดงภาพธรรมาสันที่เป็นศูนย์กลางของพื้นที่ศาลาการเปรียญ

ภาพที่ 4 ส่วนประกอบพื้นรูปตัวสัตว์ (เลื้อย) และบันไดนาคเชื่อมภพ (ที่มา : Arnuphap Chantharamporn)
หมายเหตุ : จากศิลปกรรมธรรมาสน์ วัดเกาะ จ.เพชรบุรี

การแทนความหมายความเป็นภูมิพื้นที่โลกมนุษย์ ด้วยการวางประติมากรรมที่เกี่ยวข้อง ประติมากรรมที่เราพบมากที่สุด คือ รูปกวาง อันย่อมมีความหมายถึงสัญลักษณ์ของความเป็นปามฤตทายวัน (Nor Na Paknam, 2000: 18) เช่นเดียวกับการวางสัญลักษณ์ของการแสดงธรรมจักรกับกวางหมอบ ในที่นี้ย่อมใช้ธรรมาสน์แทนการแสดงธรรม และมักใช้ประติมากรรมกวางหมอบประกอบเสริมความหมายในตำแหน่งของกวางย่อมวางอยู่ในระดับพื้นเท่านั้น นอกจากนี้ยังมีรูปอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นรูปมนุษย์ ม้า โค กระบือ เป็นต้น การแทนความหมายพื้นที่อาณาบริเวณภายนอกด้วยการประดับประดาอย่างสมบูรณ์ เช่น ในกรณีการใช้พื้นที่ธรรมาสน์เพื่องานบุญใหญ่ เช่น การเทศน์มหาชาติ ซึ่งเป็นการ

พรรณนากล่าวถึง การบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดร อันมีฉากของการดำเนินในป่าเป็นสำคัญ ดังปรากฏในภาพที่ 5 ดังนั้นการเสริมความหมายของพื้นที่อันเป็นประเพณีสำคัญที่เชื่อมโยงกับตัวธรรมาสน์ คือ การสมมติอาณาบริเวณในศาลาการเปรียญให้มีสภาพเป็นป่า (Macharoen, 1977: 37) โดยชาวบ้านมักใช้กล้วย อ้อย มะพร้าว ผลไม้ต่าง ๆ มาตกแต่งบรรยากาศให้เป็นป่า การวางชั้นใส่น้ำขนาดใหญ่ เรียกว่า ชั้นสาคร วางไว้โดยรอบแทนสระน้ำ นอกจากบอกเรื่องราวความหมายของเนื้อหาเกี่ยวข้องกับการเทศน์แล้ว ยังเป็นการเน้นความเป็นภพภูมิพื้นราบของโลกมนุษย์ด้วย ดังปรากฏในภาพที่ 6 และภาพที่ 7

ภาพที่ 5 การตกแต่งทางขึ้นบันไดศาลาการเปรียญ (ที่มา : Arnuphap Chantharamporn)
หมายเหตุ : งานเทศน์มหาชาติ เพื่อสมมติให้เป็นพื้นที่ป่า (โลกมนุษย์) วัดบ่อบุญ จ.เพชรบุรี

ภาพที่ 6 ธรรมเนียมสมัยรัตนโกสินทร์ (ที่มา : Arnuphap Chantharamporn)

หมายเหตุ : วัดใหม่ผดุงเขต จ.นนทบุรี แสดงการย่อมุมตั้งแต่ฐานถึงยอด และการแสดงการประดับรูปสัญลักษณ์แทนชั้นภูมิที่สมบูรณ์ที่สุดอีกแห่งหนึ่ง

ภาพที่ 7 ธรรมเนียมวัดสามะโรง จ.เพชรบุรี (ที่มา : Arnuphap Chantharamporn)

หมายเหตุ : แสดงให้เห็นส่วนท้องไม้สอดใต้ฐานชุกขบน

พื้นที่กามภูมิ

ในองค์ประกอบของศิลปกรรมธรรมาส์จากหลายตัวอย่างที่ศึกษา ลักษณะของการกำหนดรายละเอียดต่าง ๆ เหล่านี้ย่อมเรียบเรียงสะท้อนการอธิบายลำดับแตกต่างกัน นอกจากลวดลายดอกไม้ใบไม้ลายเรขาคณิต ส่วนที่จะบอกความหมายในความเป็นกามภูมิได้ดีนั้น รูปทรงสิ่งสารัตถ์สิ่งมีชีวิตต่าง ๆ มนุษย์ อมนุษย์ ซึ่งการประกอบรูปทรงเหล่านี้

ในตำแหน่งส่วนฐาน บางครั้งก็ไม่ได้มีความต้องการแสดงเรื่องราวหรือรูปทรงที่จะประกอบให้แสดงความหมายอย่างชัดเจน อาจมีวิธีการแปลงให้เป็นลวดลายไป และผสมผสานกับสัญลักษณ์มงคลอื่น ๆ เข้าไป เช่น ลายของสัตว์ตัวแทนนักชัตรประจำปีเกิดของผู้สร้างหรือสัตว์ประกอบเล่าเรื่องราวมีส่วนน้อยมากที่จะแสดงเป็นรูปบุคคลสามัญอย่างแท้จริง ส่วนทรงของธรรมาส์ที่เรียงซ้อนฐานขึ้นไปเป็นจอมสูง อาจ

แทนความหมายถึงภูเขาหรือเขาพระสุเมรุอันเป็นแกนกลางของจักรวาล ลวดลายพรรณไม้ที่ประดับประดาต่าง ๆ แทนความหมายของพื้นที่ป่า ทั้งลวดลายและการประดับเป็นตำแหน่งกระจัดจ้านต่าง ๆ มากมาย ลายประจำมุมหรือฐานชั้นล่างนั้นแสดงความเป็นตัวแทนดินเขาพระสุเมรุอันเป็นที่อยู่ของพวกสัตว์เหล่านี้ และออกแบบคลี่คลายเป็นสัตว์หิมพานต์ สัตว์ผสมอื่น ๆ เหนือชั้นขึ้นไป อาจเป็นแถวตำแหน่งของเทพพนมหรือเทวดาแทนความหมายในความเป็นสถานะของผู้ประเสริฐกว่า อยู่ใกล้เคียงหรือเป็นส่วนร่วมของสวรรค์แต่ก็ยังมิใช่ระดับของเรือนธรรมาสัน อันจะสะท้อนให้เห็นว่า ผู้ครองพื้นที่บริเวณตำแหน่งพื้นที่นั้นสูงประเสริฐกว่าเทวดาทั้งมวลหรือมีเขื่อนนั้นองค์ประกอบโดยทั่วไปส่วนใหญ่ก็อาจใช้นาฬิกาของกระจัดจ้านเหล่านั้นหล้อมซ้อนกันเป็นสัญลักษณ์ตัวแทนความหมายของสวรรค์แต่ละชั้นไปเสียเลย (ภาพที่ 8) ไม่ว่าอย่างไรก็ตามที่สำคัญส่วนฐานนี้ยังแสดงความหมายหรือพื้นที่อันเป็นกามภูมิอยู่เสมอ ซึ่งมีอิสระที่จะสามารถประกอบเรื่องราวอื่น ๆ ผสมผสานเข้าไปได้ในพื้นที่ที่สามารถแสดงออกได้อย่างเต็มที่ เช่น ส่วนท้องไม่อาจประดับประดาด้วยภาพเล่าเรื่องวรรณคดีชาดก หรือแม้กระทั่งป้ายประกาศ ตราสัญลักษณ์ต่าง ๆ เป็นความเหมาะสมอย่างยิ่งที่จะใช้ประโยชน์ในส่วนฐานนี้ สอดแทรกแสดงเนื้อหาที่เป็นเฉพาะของผู้เกี่ยวข้อง

เนื้อหาการแสดงความหมายการเปลี่ยนผ่านภูมิของบันไดจึงมิใช่อยู่นานหรืออยู่เสมอไป ตัวอย่างที่ชัดเจน คือ ศิลปกรรมธรรมาสันสมัยอยุธยาตอนปลายที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร จ.พิษณุโลก จะเห็นว่า บันไดทำแยกชั้นเป็นเสาดอกบัว เป็นก้านบัวลดหลั่นกันขึ้นไป รูปภาคเป็นแค่เพียงราวบันไดขนาดเล็กประดับไว้เท่านั้น การออกแบบบันไดเช่นนี้มีความพิเศษและแสดงความหมายตามคัมภีร์

การทำให้พระสงฆ์เหยียบย่างลงบนดอกบัวแต่ละก้าวก็ย่อมแทนความหมายสมมติให้เป็นพระพุทธเจ้าในขณะนั้นขึ้นไปเทศนาบนสวรรค์ตามพุทธประวัติที่เชื่อถือต่อกันมา หน้าที่ของบันไดเป็นแนวคิดในการสร้างภาพลักษณ์ให้พระสงฆ์มีสถานะเทียบชั้นพระพุทธเจ้าได้ เพราะพื้นที่เหนือสุดของบันไดหรือสะพานนั้นเป็นสวรรค์อย่างมิต้องสงสัย เป็นพื้นที่สถิตยของบุคคลสถานะสูงส่งและศักดิ์สิทธิ์ ดังปรากฏในภาพที่ 9

พื้นที่รูปภูมิ

พื้นที่ในส่วนที่เป็นเรือนที่หนึ่งหรือในส่วนเจดีย์ หมายถึงส่วนที่เป็นเรือนธาตุ โดยปกติพื้นที่ส่วนนี้เว้นว่างอยู่ให้เห็นการประทับหรือนั่งอยู่ภายในบุษบก แต่ก็มีธรรมาสันอีกหลายรูปแบบที่มีลักษณะของการนำเสนอส่วนลับแล มีมานบังหรือพรางการมองเห็น เช่น ทำเป็นช่องคูหาหลุยไปรง (Pibulsombat, 2000: 68) มากที่สุดก็เพียงทำเป็นช่องหน้าต่างเพียงเสียงออกหรือมองเห็นออกมาเพียงใบหน้าพอแสดงธรรมได้ เว้นแต่เพียงธรรมาสันภาคเหนือเป็นแบบกระทง ซึ่งพระสงฆ์เข้าไปนั่งภายใน การปิดมิดชิดมีวัตถุประสงค์ คือ ไม่ต้องการให้ฆราวาสมองเห็น แต่นั่นก็ไม่ใช่อคติการทำรูปทรงบุษบกที่สะท้อนคติความเชื่อเรื่องภูมิจักรวาล ธรรมาสันทรงบุษบกนั้นแสดงขอบเขตของส่วนที่เป็นภพภูมิชั้นสูงอย่างชัดเจน ด้วยการทำรั้วล้อมไว้ ทับเสริมด้วยบรรดากระจัดจ้านตั้งที่ทำหน้าที่คล้ายกลีบกระทงที่นิยมในสมัยก่อนหน้า โครงสร้างสามเหลี่ยมแนวตั้งของกระจัดจ้านจำนวนมากหลายขนาดเป็นการช่วยเสริมความรู้สึกมีพลังบารมีที่แผ่กระจายออกมาจากศูนย์กลางการถ่ายทอดธรรมะจากการเทศน์ ในส่วนของการตกแต่งด้วยลายกระจัดจ้านมีรูปแบบและขนาด คือ กระจัดเจิม กระจัดตาอ้อย กระจัดหู

ภาพที่ 8 พื้นที่หนึ่งเทศน์ (ที่มา : Arnuphap Chantharamporn)

หมายเหตุ : ประกอบไปด้วยลายกระจัดจ้านจำนวนมาก ธรรมาสันวัดลาดโพธิ์ จ.เพชรบุรี

ภาพที่ 9 บันไดรูปดอกบัวและก้านบัว (ที่มา : Arnuphap Chantharamporn)

หมายเหตุ : ธรรมเนียมสมัยอยุธยาตอนปลาย วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร จ.พิษณุโลก

กระทรวงศิลปวัฒนธรรม (Fine Arts Department, 1993: 178) ได้ระดับจนไปถึงกระทรวงศิลปวัฒนธรรมในชั้นเดียว การจัดขนาดและปริมาณสามารถอธิบายได้ด้วยทฤษฎีสัดส่วนที่ซ่อนอยู่ เช่น 5 ต่อ 8 (Soonpongso, 2013: 247) มุมมองของการสื่อสารและการรับรู้โดยการกำหนดตำแหน่งและระดับความสูงของพื้นที่ในชั้นรูปภูมิจึงเทียบได้กับคติการบำเพ็ญพรตอยู่ของชั้นพรหมรูปภูมิ หรือพระโพธิสัตว์ดุสิตเทวบุตรในสวรรค์ชั้นดุสิต อันสะท้อนกับคติที่เชื่อมโยงเรื่องพระโพธิสัตว์ในฐานะผู้ปกครองหรือพระราชาก็จะลงมาบำเพ็ญบารมีหรือปราบยุคเข็ญในโลกมนุษย์ ธรรมเนียมหลายหลังจึงนิยมสร้างภาพประกอบเรื่อง รามเกียรติ์ไว้ด้วย โดยเฉพาะธรรมเนียมสกุลช่างเพชรบุรีก็มีเค้าโครงรูปลักษณะศาลพระภูมิ นับเป็นการผสมผสานคติความเชื่อจักรวาลวิทยาของศาสนาพุทธเถรวาท มหายาน พราหมณ์ ฝั (Uitekkeng, 2017: 140) เข้าด้วยกันอย่างหลากหลายและกลมกลืนกันที่สุดในที่สุด ตำแหน่งนี้เป็นตำแหน่งที่มองเห็นการกระจายครอบคลุมอยู่โดยรอบทั้งหมด ในขณะที่ตำแหน่งของขรรวาสที่มารับฟังธรรมกลับมีเพียงจุดสนใจมองได้เพียงจุดเดียว คือ ตัวศิลปกรรมธรรมเนียม ผู้ที่นั้นธรรมเนียมนี้ได้ถูกกำหนดให้มองจุดสนใจใดเป็นพิเศษในขณะที่ผู้ที่อยู่ในระดับที่ต่ำกว่าต้องมองและให้ความสนใจ เป็นการส่งเสริมความรู้สึกสถานะอลังการและความมีพลัง รวมถึงความแตกต่างกันของสถานะลำดับชั้นที่ชัดเจน

ชั้นรูปภูมิ

คติความหมายของการแสดงออกในชั้นองค์ประกอบของหลังคาเป็นรูปภูมิ เราจะไม่พบการแสดงรูปลักษณะของสิ่งมีชีวิตในองค์ประกอบชั้นหลังคาหรือยอดมนุษย์นี้ จึงมีลักษณะที่นิยมการสร้างลักษณะเรือนที่อยู่อย่างมากมายกระจายไปทั่วก็คือ การจำลองอาคารจริงขนาดเล็ก ๆ (Jirathutsanakul, 2003: 77) ลอยอยู่สูงกว่าระดับใช้งานสถาปัตยกรรมที่อยู่ภายในอาคารนั้น เรืองหลังคามิได้มีความจำเป็นที่จะต้องมีการใช้ฐานตามวัตถุประสงค์ของการปกป้องแดดและฝนได้จริง หากแต่เครื่องยอดในศิลปกรรมธรรมเนียมเป็นคติความเชื่ออันเป็นการสร้างภาพตัวแทนของวิมานลอยอยู่ในอากาศ ที่ว่าง หรือภูมิชั้นสูงอย่างมากมาย ชุ่มบัพฐะเหล่านี้เป็นสัญลักษณ์แทนวิมานหรือปราสาทหลายชั้นที่เรียงลำดับอยู่ในทรงจอมแห เป็นโครงสร้างการจัดรูปทรงที่มีความนิยมในการสร้างความชะลูดเคลื่อนไหวสู่ที่ว่างในอากาศสูงสุด ลำดับชั้นของรูปทรงที่บรรจุอยู่ในทรงจอมแหมากมายนั้น ได้ระดับจำนวนมากไปสู่น้อย และเรียบง่ายขึ้นจนในที่สุดรวมสู่แกนยอดที่เรียบง่ายเกลี้ยงกลามวลเล็กแหลมในอากาศ สะท้อนความคิดในการไล่ระดับสู่ภูมิอันสูงชันสุดจากวิมานที่ไม่มีรูป แต่ยังคงแสดงถึงความมีอยู่ของตัวตนไปสู่ความเป็นอนัตตา สลายรูปทรงเป็นที่ว่างในอากาศ ดังตัวอย่างภาพที่ 10

ภาพที่ 10 ส่วนยอดทรงจอมแห (ที่มา : Arnuphap Chantharamporn)

หมายเหตุ : ธรรมาสันสมัยรัตนโกสินทร์ ศาลาการเปรียญ วัดใหญ่สุวรรณาราม จ.เพชรบุรี

การตกแต่ง ประดับประดา และการสร้างลวดลาย ในมิติต่าง ๆ ในชุดของทรงหลังคาหรือเครื่องยอด การทำ ช่อฟ้า บราลี หางหงส์ การประดับตกแต่งยังคงจำลองหรือ เลียนแบบมาตามอย่างของทรงปราสาทจริงโดยมาก แม้ว่า จะทำตามอย่างความสามารถของช่างท้องถิ่นหรือตาม รสนิยมช่างตามพื้นที่นั้น การเสริมการตกแต่งเพื่อความงาม ความอลังการก็ยังคงอยู่ในขนบวิธีคิดอย่างเดียวกัน รวมถึง การแสดงระดับเส้นการย่อเก็จ-ย่อมุมที่เป็นการสืบเนื่อง ตั้งแต่ระดับฐานถึงชั้นเครื่องยอดหลังคาตกแต่งเช่นเดียวกับ หลังคาอาคาร (Wilaiwan, 2014: 17) หากแต่ในชั้นนี้จะย่อ ไปตามตำแหน่งซุ้มบุษบกตามจำนวนที่เกิดขึ้นด้วย ดังนั้น พื้นผิวของมิตีการลดหลั่นของปริมาตรก็เกิดรายละเอียดขึ้น มากมาเป็นพิเศษในโครงสร้างของรูปทรงจอมแห มิติเหล่านี้ เป็นการเน้นรายละเอียดอย่างเข้มข้น และทำให้ชุดโครงสร้าง ยอดเป็นส่วนแสดงความหมายที่ทำให้ศิลปกรรมธรรมาสัน ทรูปบุษบกสมบูรณ์และเป็นลักษณะที่เด่นชัดสะท้อนคติ ความเชื่อเรื่องจักรวาลวิทยาได้ดีกว่าศิลปกรรมธรรมาสัน แบบอื่น ๆ

อนึ่ง การตีความเรื่องการแสดงธรรม การประชุมของ คณะสงฆ์และฆราวาสของการสร้างหรือกำหนดพื้นที่ในหลัก การศิลปกรรมธรรมาสันที่ไม่ได้ให้ความสำคัญวัตถุแบบศิลป วิจิตร เพื่อการเข้าถึงปรัชญาแห่งความเรียบง่าย และเข้าถึง

ธรรมะใกล้ชิดทุกชนชั้น ไม่ผ่านพิธีกรรมหรือเครื่องแสดง ความศักดิ์สิทธิ์มากมาย ตัวอย่างที่เด่นชัด คือ พื้นที่ลานแสดง ธรรมสวนโมกขพลารามของท่านพุทธทาสภิกขุ อินทปัญญ วัดธารน้ำไหล จ.สุราษฎร์ธานี จากแนวคิดหรือปรัชญาใน การถ่ายทอดธรรมะสู่สังคมให้มีความใกล้ชิด เรียบง่าย ไม่ ซับซ้อน ถ่อมตน และใกล้ชิดกับสิ่งแวดล้อมหรือพื้นที่ ธรรมชาติ ความพอใจในเสนาสนะอันสงัด (Buddhadasa Bhikkhu, 2017: 64) การออกแบบการจัดวางพื้นที่ด้วยการ มองเห็น และการกำหนดตำแหน่งของที่นั่งระหว่างพระสงฆ์ และฆราวาสอย่างเรียบง่าย ปฏิเสธวัตถุในการประดับประดา ตกแต่งสร้างสิ่งอลังการ เช่นเดียวกันนั้นก็ยังคงสะท้อน ตำแหน่งใจกลางความสำคัญและการล้อมศูนย์กลางประชาชน ดังนั้น รูปแบบที่เรียบง่ายและคำนึงถึงการออกแบบที่ทุกคน สามารถเข้าถึงได้ มองเห็น สังเกตได้ตลอดเวลา ในการจัดการ พื้นที่นั้นแสดงการมองเห็น สร้างความรู้สึกได้ตลอดเวลา หรือ แสดงธรรมได้ตลอดเวลา เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติและ แวดล้อม โดยมีได้มีการปิดบังการมองเห็น องค์ประกอบของ การจัดวางพื้นที่นั่งต่าง ๆ ยังคงโน้มมาสู่ความสนใจ เพื่อ การตระหนักถึงพื้นที่แห่งธรรมะนั้นเอง เหล่านี้เป็นการ ตีความการเป็นศิลปกรรมธรรมาสันสู่การจัดการพื้นที่ สาธารณะในสังคมสมัยใหม่ที่ได้ยึดอยู่กับการใช้ศิลปกรรม ธรรมาสันแบบประเพณีเดิม ดังปรากฏในภาพที่ 11

ภาพที่ 11 วัดธารน้ำไหล จ.สุราษฎร์ธานี (ที่มา : Arnuphap Chantharamporn)

หมายเหตุ : การกำหนดพื้นที่ให้เป็นศาสนสถาน และการจัดวางกำหนดขอบเขตของพื้นที่แสดงธรรมที่สวนโมกขพลาราม กำหนดขอบเขตเป็นวงชั้นโดยมีพื้นที่แสดงธรรมเป็นจุดสนใจ

ความหมายของพื้นที่ร่วมสมัย

การส่งผลต่อพื้นที่ร่วมสมัยกับมนุษย์ในสังคม ผู้ใช้กำหนดให้เกิดการมีส่วนร่วมสู่การตระหนักถึงการมีคุณค่าในความคิดความรู้สึกของตนเองกับผู้อื่น ความเป็นส่วนหนึ่งและเอกภาพในสังคม (ภาพที่ 12) จากองค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาและการวิเคราะห์ศิลปกรรมธรรมาสันทรงบุษบกคือ หลักวิธีวิทยาการออกแบบพื้นที่ในตำแหน่งเปลี่ยนผ่านก่อนเข้าสู่ตำแหน่งสำคัญหรือน้อมนำความรู้สึกเข้าไปสู่ประธานสำคัญในองค์ประกอบของพื้นที่นั้น วิธีกำหนด

องค์ประกอบที่สำคัญอันถ่ายทอดมาจากความรู้ของการศึกษาศิลปกรรมธรรมาสัน คือ เรื่องของแก่นหรือแกนในที่นี้คือการกำหนดทิศทาง กรอบการเห็น ตำแหน่งของการวางพื้นที่ การกำหนดขอบเขตของพื้นที่จากแกนที่เป็นศูนย์กลางความสำคัญในพื้นที่นั้นแล้ว ยังมีโครงสร้างการจัดวาง เส้นแนวเล็ง ทิศทาง วัตถุ และการนำสายตา เพื่อน้อมความรู้สึกเข้าหาความสำคัญของศูนย์กลางที่เป็นหัวใจของพื้นที่ โดยคำนึงตามอย่างหลักการจัดการด้วยศิลปกรรมธรรมาสัน

ภาพที่ 12 พื้นที่จัดแสดงผลงานศิลปะร่วมสมัย ล้ง 1919 กรุงเทพมหานคร (ที่มา : Arnuphap Chantharamporn)

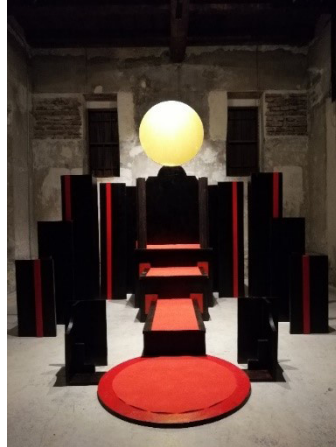
หมายเหตุ : แสดงการปรับเปลี่ยนที่อยู่ชุมชนเก่าแก่เป็นพื้นที่ร่วมสมัย และมีการใช้แบบสาธารณะ

สิ่งเหล่านี้จึงมิได้มีความหมายถึงความเป็นร่วมสมัย ปัจจุบันจะเป็นการสร้างสรรคธรรมาสันขึ้นมาใหม่ หรือสร้างสรรคในรูปแบบใหม่ หากแต่คุณค่าในการศึกษาและทำความเข้าใจในความหมายของศิลปกรรมธรรมาสันจะเห็นความสอดคล้องเหมาะสมกับสังคมในวิถีชีวิตเดิม ซึ่งวิถีชีวิตในปัจจุบันนี้สังคมอาจมิได้มองเห็นความจำเป็นของศิลปกรรม

ธรรมาสันที่จะเป็นสิ่งที่ใช้เพื่อการเข้าสู่ความรู้ ปัญญา หรือปรัชญาคำสอน และโลกทัศน์จักรวาลวิทยา ในขณะที่โลกสมัยใหม่พื้นที่สาธารณะ การจัดสรรพื้นที่และเมือง (Chaiyaporn, 2010: 212) มีความสำคัญเทียบเท่าเพียงพอกับความเป็นลักษณะของพื้นที่เฉพาะบุคคล การออกแบบพื้นที่ที่สามารถทำให้ทุกคนได้เข้ามามีส่วนในการสร้าง

ปฏิสัมพันธ์กันเป็นเอกภาพในเนื้อหาเรื่องใด ก็ย่อมสร้างความสำเร็จอันเป็นจุดประสงค์ใดหนึ่งเดียวกันด้านความคิด แม้ไม่ใช่เรื่องทางศาสนา พื้นที่ร่วมสมัยจึงเป็นพื้นที่ในการแสดงออกที่จักรวาลวิทยามีได้ถูกนำมาอธิบายด้วย แต่ได้ใช้

หลักวิชาในการถ่ายทอดผลทางการมองเห็นและความรู้สึก ซึ่งสามารถปรับให้เข้ากับความเป็นร่วมสมัย ทั้งผสมผสานในความคิดคติหลากหลายกับกิจกรรมในสังคม ดังปรากฏในภาพที่ 13

ภาพที่ 13 การสร้างสรรค์ศิลปกรรมในพื้นที่ร่วมสมัย โดยใช้องค์ความรู้จากศิลปกรรมธรรมาสน์
(ที่มา : Arnuphap Chantharamporn)

สรุปผลความรู้สึกที่เราได้จากการศึกษาศิลปกรรมธรรมาสน์ในแง่มุมของการออกแบบที่มีเค้าโครงทางจักรวาลวิทยา และคติความเชื่ออื่น ๆ อันหลากหลายหรือปลี่ยนยอยสามารถตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับการออกแบบศิลปกรรมธรรมาสน์ และความหลากหลายในความรู้ที่สามารถวิเคราะห์ได้นำมาปรับใช้ในยุคสมัยปัจจุบัน โดยแนวคิดแบบสังคมร่วมสมัยเป็นลักษณะที่จะทำให้การออกแบบพื้นที่มีแนวทางเนื้อหาเฉพาะลงไปอีก ซึ่งมีใช้ว่าทุกองค์ความรู้ทั้งหมดในการศึกษาศิลปกรรมธรรมาสน์ แต่เป็นการเลือกใช้ตามเหมาะสมในวัตถุประสงค์ ข้อจำกัดของพื้นที่ที่เราได้เห็นตัวอย่างของการเน้นการแสดงออกของธรรมาสน์ที่มีเรื่องราวแตกต่างกันออกไป และมีใช้ธรรมาสน์ทุกหลังจะมีแนวความคิดในการถ่ายทอดเนื้อหาอันมีนัยแฝงถึงเรื่องระบบจักรวาลวิทยาหรือคำนึงถึงความหมายตามแบบแผนประเพณี บางหลังเป็นลักษณะของการลอกเลียนต่อกันมาและที่สำคัญคือ มีการตีความหมายหรือออกแบบตามคติชนนิยม ความเชื่อในสังคมยุคนั้น ๆ หลักการออกแบบให้คำนึงถึงความเป็นศิลปกรรมธรรมาสน์อันมีผลทางจิตวิทยาต่อการมองเห็นหรือการสัมผัสรับรู้ก็สามารถนำมาปรับใช้กับบริบทเนื้อหาเรื่องราวใหม่ในพื้นที่ร่วมสมัยสังคมปัจจุบันได้ การตั้งข้อสังเกตเรื่องศิลปกรรมธรรมาสน์นั้นมีความเชื่อมโยงและ

การออกแบบเฉพาะพื้นที่อื่นให้ความสำคัญกับบริเวณองค์ประกอบแวดล้อม และถูกคำนึงให้มีความเป็นเอกภาพหนึ่งเดียวกัน ธรรมาสน์จึงไม่ใช่ตัววัตถุศิลปกรรม แต่มีความหมายรวมถึงพื้นที่แวดล้อม และเวลาในการแสดงความหมายทั้งหมด ซึ่งในการแสดงความเป็นธรรมาสน์ด้วยพื้นที่นั้น เราจะพบเห็นมากน้อยต่างกันตามความคิดและความคำนึงในการออกแบบศิลปกรรมสู่พื้นที่สาธารณะเช่นกัน เดิมการใช้ศิลปกรรมธรรมาสน์ที่อยู่ในสถานที่ และเวลาที่กำหนดให้เกิดหน้าที่หรือบริบทความสำคัญนั้นจะถูกปรับเปลี่ยนมานำเสนอให้ขยายผลต่อสาธารณชนมากขึ้น โดยไร้ข้อจำกัดของการเข้าไปใช้หรือเสพความอึดอัดใจหรือความรู้ความคิด ในยุคสมัยปัจจุบันการใช้ศิลปกรรมธรรมาสน์อย่างเดิมแบบประเพณีนั้นไม่ได้รับความนิยมจากมวลชนต่อไปแล้ว การพัฒนาหลักการของจิตวิทยาในการรับรู้ การมองเห็น และการสัมผัสอย่างเคยสัมฤทธิ์ผลมาแล้วในอดีตให้ตอบสนองสอดคล้องกับสมัยปัจจุบัน จึงบูรณาการศาสตร์ของการออกแบบ การจัดการพื้นที่ จิตวิทยาในการรับรู้ การมองเห็นอย่างเป็นภาพรวมจากการจัดการพื้นที่ด้วยคติธรรมโบราณ ซึ่งในการนำเอาหลักวิชาที่วิเคราะห์นั้นนำไปใช้ได้จริง จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องคำนึงถึงพื้นที่เฉพาะที่จะเกิดการจัดการใหม่ โดยองค์ความรู้จากแนวคิดหรือการ

ถ่ายทอดรูปแบบสัญลักษณ์ทางจักรวาลวิทยาโบราณเป็นแค่เพียงหนึ่งในแนวทางของการสร้างสรรค์ศิลปกรรมหรือการประยุกต์ใช้ที่ถ่ายทอดออกมาให้เห็นในศิลปกรรมธรรมชาติอันมีผลต่อสาธารณชนหรือสังคมในความมุ่งหมายของเนื้อหาเฉพาะ ในพื้นที่เฉพาะที่ให้ความสำคัญกับการใช้พื้นที่เพื่อการแสดงความสนใจหรือการแสดงพื้นที่ที่ประกาศมากกว่าเรื่องราวทางศาสนาในสังคมร่วมสมัย

References

- Buddhadasa Bhikkhu (Ed.). (2017). **The Body Domain: Explanations of Thai Dharma Puzzle Written by Buddhadasa and Praphai Ekharaphanit** (คำอธิบายภาพปริศนาธรรมไทยชุดกายนครของพุทธทาสภิกขุ คำโคลง ของ คุณประไพ เอกครพานิช). Bangkok: Tripidok.
- Chaiyaporn, Chaiyan. (2010). **Postmodern : Predestination of Post Modern in Ancient Philosopher's Handful (Postmodern : ชะตากรรมโพสต์โมเดิร์นในอ้อมมือนักปรัชญาการเมืองโบราณ)** (3rd ed.). Bangkok: Openbook.
- Fine Arts Department. (1993). **Thai Traditional Painting Section 001: Book 4 the Ayutthaya Painting** (จิตรกรรมไทยประเพณีชุดที่ 001 เล่มที่ 4 ลวดลายสมัยอยุธยา). Bangkok: Amarin Printing and Publishing.
- Fine Arts Department. (1999). **Tri-Bhumi art book: Ayutthaya-Thonburi edition 2 vols** (สมุดภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับธนบุรี เล่ม 2). Bangkok: Amarin Printing and Publishing.

- Jirathutsanakul, Somkid. (2003). **Symbols and Meaning of Thai Door Facade and Window Panel** (คติ สัญลักษณ์ และความหมาย ของซุ้มประตู - หน้าต่าง ไทย). Bangkok: Amarin Printing and Publishing.
- Macharoen, Chaweengam. (1977). **Bussabok Dhamma** (บุษบกธรรมาสน์). Bangkok: Fine Arts Department.
- Nor Na Paknam. (2000). **Dhamma: The Glory of Thai Art** (ธรรมาสน์ ศักดิ์และศรีแห่งศิลปะไทย). Bangkok: Muang Boran Press.
- Pibulsombat, Bunme. (2000). **Wat Koh Tha Rap District Phetchaburi Province** (วัดเกาะ ตำบลท่าราบ จังหวัดเพชรบุรี). Phetchaburi: Petchpoom.
- Prakitnonthakan, Chattri. (2015). **Politics in Rama I Architecture** (การเมืองในสถาปัตยกรรม สมัยรัชกาลที่ 1). Bangkok: Matichon.
- Soonpongsri, Kamchorn. (2013). **Aesthetics (สุนทรียศาสตร์)** (2nd ed.). Bangkok: Chulalongkorn University Press.
- Uitekkeng, Komkrit. (2017). **Mahabharata-Siam? Ghost Brahmin Buddhism?** (ภารตะ-สยาม? ผีพราหมณ์พุทธ?). Bangkok: Matichon.
- Wilaiwan, Kwanphum. (2014). **Traditional Thai Design and Ornamentation of Monks' Pulpits in Ayutthaya** (สมุดภาพลายเส้นธรรมาสน์แห่งกรุงศรีอยุธยา). Bangkok: Artizan Press.